CHOR HUKUMATINING XIVAGA UYUSHTIRGAN 1839 YILDAGI QISHKI HARAKATI

Abduyusupova Firo'za Ro'zmat qizi
O'zbekiston milliy universiteti magistranti

Annotatsiya:XIX asr, Rossiyaning Markaziy Osiyoga nisbatan siyosati tobora kuchayib bormoqda. Rossiyaning mintaqadagi faollashishi Orenburg harbiy gubernatori V. A. Perovskiy faoliyati bilan bevosita bog'liq edi. 1834 yilda uning farmoniga binoan nihoyat Kaspida yangi Aleksandrovskiy qal'asi qurildi. Biroq, bu qal'ani qurilishi Xiva muammosini hal qilmadi. Xivaliklar savdo karvonlarini talon - taroj qilishlari va rus qozoqlarini doimiy talashlari davom etdi. Har yili Xivaga Rossiya fuqarolaridan 200 ga yaqin asir o'g'irlangan. Perovskiy yurishi hukumat tomonidan qo'llab-quvvatlanib, Xivaga qarshi harbiy yurishga tayyorgarlik ko'rishni boshladi. Harbiy gubernatorga xonlik poytaxtini olish, uning hukmdorini Rossiya uchun foydali shartnoma imzolashga majbur qilish va Rus asirlarini hammasini ozod qilish buyurildi.
Kalit so`zlar: Sankt-Peterburg, -Xivaliklar, Orol dengizi, Nikolay I, A. I. Chernyshev, Angliya hukumati.
Аннотация: В XIX веке политика России в отношении Центральной Азии усиливается. Активизация России в регионе была напрямую связана с деятельностью военного губернатора Оренбурга В. А. Перовского. В 1834 году по его указу на Каспии наконец была построена новая Александровская крепость. Однако строительство этой крепости не решило проблемы Хивы. Хивинцы продолжали грабить торговые караваны и постоянно грабить русских казахов. Ежегодно из Хивы похищалось около 200 пленных российских граждан. Перовский поход, поддержанный правительством, начал готовиться к военному походу на Хиву. Военному губернатору было приказано взять столицу ханства, заставить его правителя подписать выгодный для России договор и освободить всех русских пленных.
Ключевые слова: Петербург, хивинцы, Аральское море, Николай I, А. И. Чернышев, британское правительство.
Abstract: In the 19th century, Russia's policy towards Central Asia is getting stronger. The activation of Russia in the region was directly related to the activities of the military governor of Orenburg, V. A. Perovsky. In 1834, according to his decree, a new Alexandrovsky fortress was finally built on the Caspian. However, the construction of this fortress did not solve the problem of Khiva. The Khiva people continued to rob trade caravans and constantly rob Russian Kazakhs. Every year, about 200 prisoners of Russian citizens were stolen from Khiva. The Perovsky campaign, supported by the government, began to prepare for a military campaign against Khiva. The military governor was ordered to take the capital of the khanate, force its ruler to sign a treaty beneficial to Russia, and release all Russian prisoners.
Key words: St. Petersburg, Khiva people, Aral Sea, Nicholas I, A. I. Chernyshev, British government.

1839 yil mart oyida Sankt-Peterburgda Osiyo departamentining maxsus qo'mitasi yig'ilishi ishtirokchilari 44-harbiy yurishning asosiy maqsadlarini aniqladilar :

-Xivaliklarning Rossiya imperiyasi tasarrufidagi hududlarga hujumlarini to'xtatish,
- Xiva xonligida rus asirlarini ozod qilish.
-xavfsiz savdoni ta'minlash va Orol dengizini o'rganish.

Ekspiditsiya omadli kelgan taqdirda ya‘ni shahar egallansa Xiva xonini ag'darish va uning o'rnini ishonchli xon bilan almashtirish, tartibni o‘zgartirib uni mustahkamlash, barcha mahbuslarni ozod qilib va savdo-sotiq qilishga to'liq erkinlik berish kabi topshiriqlar yuklatilgandi.[1][1] Nikolay I va harbiy vazir A. I. Chernyshev "Rossiyaning Markaziy Osiyodagi ta'sirini kuchaytirish va mustahkamlash, shuningdek, xivaliklarning uzoq vaqtdan beri jazosiz qolishini va ayniqsa, Angliya hukumati bizning sanoatimiz va savdo-sotiqqa zarar etkazadigan harakatini toxtatish"talabi bilan kampaniya memorandumini qo'llab-quvvatladilar. Bu sohalarda o'z ustunligini tarqatishga intilgan" [2][2]

Zamonaviy britaniyalik tarixchi A. Morrisonning fikricha, Rossiya "Xiva tomonidan savdogar karvonlariga hujumlar natijasida yuzaga kelgan jiddiy shaxsiy shikoyatlarga murojaat qilish sabab bo‘layotgandi".

Rossiya fuqaroligidagi ko'chmanchi xalqlar va xatto A. Bekovich-Cherkasskiy ekspeditsiyasini xoinlik bilan yo'q qilish uchun harakat qilganlar bor edi. Biroq, bu harbiy yurishni qonuniyligini aniqlagan mahbuslar edi. Rossiya buyuk davlatning raqobatbardosh maqomini saqlab qolishga majbur bo'ldi va Xiva o'z hokimiyatiga zarar etkazishiga yo'l qo'yolmadi, Buyuk Britaniya esa Afg'onistondagi ta'sirini kuchaytirmoqchi edi"[3][3]

Dastlab, harbiy harakat 1839 yil bahorida rejalashtirilgan edi, ammo ular buni Xon Do'st-Muhammadga qarshi ingliz missiyasi tugaguniga qadar kechiktirishga qaror qilishdi. "Markaziy Osiyodagi harakatlarimizning ta'siri yoki taassurotlari og'irroq bo'lishi uchun va Angliya o'z g'alabalari bilan hukumatni bezovta qilish huquqidan mahrum qilishi uchun turli xil tushuntirishlar talabi bilan chiqishgan. Ammo har qanday holatda ham kampaniyani keyinga qoldirmaslik kerak edi. Qishki yurishning qo'shimcha sabablari "Xitoyni zabt etish uchun 200 ming armiya bilan qorda Gobi dashtidan o'tgan Chingizxonning tarixiy misollari (1211) va har doim qishda Sibir yoki Uralga bostirib kirishni boshlagan Amir Temur, shuningdek Ushatoy va Kurbskiy gubernatorlarining qishki yurishi misol bo‘la o‘ladi. Berg ekspeditsiyasi va Vaterloo jangida qatnashgan Vellington dukosi kengashi ham qish foydasiga harakat qildi, u qorni ichimlik suvi sifatida ishlatish imkoniyati tufayli qishda yurish qulayligini ko'rsatdi. A. Bekovich-Cherkasskoga 50% yozgi kampaniyasining muvaffaqiyatsiz otadi deb o‘yladi.

1839 yil 14-noyabrda imperatorning Deklaratsiyasi chiqdi, unda Xivaga qarshi harbiy ekspeditsiya o'tkazishga sabab bo'lgan sabablar bayon qilindi: "ushbu ekspeditsiyaning maqsadi qurol kuchi bilan Xivaliklarni Rossiyaning adolatli talablarini bajarishga majbur qilish edi."

Xivani zabt etishning yana bir sababi Xivada yashovchi rus qullarini ozod qilish, imperiya chegaralari yaqinida sodir bo'lgan talonchilik va zo'ravonlikni to'xtatish va kelajakda Rossiya fuqarolarining foyda huquqlarini ta'minlash uchun hukumatlar yaratishdan iborat edi.[4][4]

---

[1] Захарьин И.Н. Граф В. А. Перовский и его зимний поход в Хиву. СПб., 1901. С. 90.

[2] Morrison A.S. Twin Imperial disasters. The invasions of Khiva and Afghanistan in the Russian and British official mind, 1839–1842 // Modern Asian Studies. 2014. Vol. 48. № 1. P. 277.

[3] *Morrison A. S.* Twin Imperial disasters. The invasions of Khiva and Afghanistan in the Russian and British official mind, 1839–1842. P. 253–300.

[4] *Мирза Абд ал-Азиз Сами.* Тарих-и салатин-и мангитийа (История мангытских государей) / Мирза Абд ал-Азиз Сами ; пер., введ. и примеч. Л. М. Епифанцевой. М., 1962. 445 с.

24 noyabr kuni Orenburgning asosiy maydonida askarlarga imperatorning buyrug'i e‘lon qilindi. Unga kora Orenburg gubernatori V. A. Perovskiy qo'mondon etib tayinlandi, uning rahbarligida Ural va Orenburg kosak qo'shinlari, Rossiya muntazam armiyasining 1-Orenburg polki, boshqor-meshcheryak qo'shini va artilleriya qismlari 5 bo'lgan.[5][5] Shahardan to'rtta kolonna chiqardi, ulardan birinchisini General-leytenant Tolmachev, ikkinchisini polkovnik Kuzminskiy, uchinchisini polkovnik Mansurov, to'rtinchisini va butun kavaleriyani general – mayor Tsiolkovskiy boshqargan. Har bir ustunga buyurtma va ta'minot sarfini nazorat qiluvchi navbatchi tayinlangan. Chiqish paytida ob-havo qo'rqinchli emas edi, lekin kechasi harorat 22 darajadan pastga tushdi.

Manbalarga ko'ra, "yurishga tayyorgarlik to'g'ri olib borilgan, qurol va o'q-dorilardan tashqari, qo'shinlarning hayotiga katta e'tibor berilgan, sotib olingan: kibitkalar va jun gilamlar, odamlarni parazitlardan himoya qilish uchun, sovun, tamaki, ko'mir va ponton vagonlari, jabduqlar, asbob bilan egarlar, suv olish uchun temir chelaklar (va uni qazib olish uchun(agar kerak bo'lsa), chuqur quduqlardan maxsus snaryad ixtiro qilingan), yog'och chelaklar, mixlar, ko'zoynaklar, arqonlar, qayin yog'ochlari va hammom uchun taxtalar, chiroqlar va boshqalar yetarlicha tayyorlangan.[6][6] Xodimlarning kiyim-kechaklariga alohida e'tibor qaratilgan"yarim paltolar, ya'ni yosh qo'zichoq junidan qilingan. Pastki shimlar ham qirg'iz junidan va mahkam tikilgan; qalin va qora matodan tikilgan shimlar.

Bu vaqtda siyosiy vaziyat birmuncha o‘zgarib bormoqda edi.1839 yil 2 avgustda Kobuldan qochgan afg'on xoni Do'st-Muhammad rus qo'shinlari yordamida yo'qolgan pozitsiyalarini tiklashga harakat qiladi. 1839 yil dekabr oyida Xivaga ingliz razvedkasi agenti D. Abbott jo'nab ketadi, Shuning uchun Rossiyada Buyuk Britaniya Xivaga yordam bermoqchi degan xavotirlar paydo bo'ldi. Asosiy savol Xivaga kim tezroq etib borishi edi-inglizlar yoki ruslar, shuning uchun ikkala tomon ham shoshilishdi.[7][7]

Biroq, Xiva kampaniyasining birinchi haftalaridan boshlab qiyinchiliklar paydo bo'ldi. Askarlarning kiyimlari noqulay bo'lib chiqdi, qo'y junini issiq edi, lekin tezda bu kiyimlar noqulay ekani aniqlandi. Paltolar yarim paltolarga sig'madi, Haram shimlari etiklarning tor millariga sig'madi va paypoq va oyoq kiyimlari oyoqlarga kerakli issiqlikni bermadi. To'liq kiyim-kechak va to'liq tartib bilan o'tgandan so'ng, askarlar tunashga joylasha olmadilar. Harbiy harakat ishtirokchilarining o'zaro guvohliklariga ko'ra, ekspeditsiya sharoitida "faqat shlyapalar yaxshi ish bergan edi"[8][8]

Ustyurt cho'li va platosi deyarli o'rganilmagan, Xivaga yo'l joyida qurilgan. Harbiy navigatsiya Emba daryosi va Amudaryo daryosigacha cho'lda katta suv to'siqlari yo'qligi haqidagi kam ma’lumotlar bilan qanoatlantirildi. Shu bilan birga, Moskvada Xivaga bag'ishlangan kitob nashr etildi: "Xiva nima? Biz u haqida deyarli bilmaymiz. Xiva butun Osiyo yo'llari chorrahasida turadi; undan to'g'ridan-to'g'ri Sharqiy Hindistonga, chapga Xitoyga, o'ngga Forsga yo'l bor edi. Butun Sharqiy va Janubiy Osiyodan Rossiyaga boradigan karvonlar Xiva orqali yoki uning yaqinida, shu sababli ushbu hududdan qat'iy ravishda o'tishlari kerak edi.

---

[5] *Косырев Е. М.* Поход в Хиву в 1839 г. (Из записок участника) // Ист. вестник. 1898. № 8. С. 538–545.

[6] *Иванин М. И.* Описание Зимнего похода в Хиву в 1839–1840 году. С. 143.

[7] Путешествие в Туркмению и Хиву в 1819 и 1820 годах, гвардейского Генерального Штаба капитана Николая Муравьева, посланного в сии страны для переговоров. М., 1822. 182 с.

[8] *Терентьев М.* Хивинские походы русской армии. С. 11.

Agar ingliz hukumati Xiva bilan munosabatlarni yaxshilasa Angliya Ost-Indiya kompaniyasi Hindistonda u tomonidan bosib olingan yuz o'ttiz million odam bilan qanoatlanib, butun Sharqiy Osiyoga o'z ta'sirini kengaytirishi mumkin edi.

Polkovnik Bergning noto'g'ri xulosalari ham kampaniya uchun halokatli rol o'ynadi. Uning maslahatiga ko'ra, kuzda Xivaga boradigan yo'lning yarmida zaxiralarni saqlash, otlar va tuyalarni dam olish va Ustyurtda qor suvi bo'lishi uchun birinchi qorni kutish kerak deb hisoblar edi. U Donguz-Tau traktida chorva mollari uchun zararli o'tlar bilan qoplangan botqoq sho'r suvdan iborat zaxiralarni saqlash joyini muvaffaqiyatsiz taklif qildi. [9][9]Yurish paytida Donguz-Tau traktini oldindan tekshirishmagan, bu ekspeditsiyaning yana bir noto'g'ri hisob - kitob qilingani uchun askarlar juda qiynalgan . V.A.Perovskiy Sirdaryoga kelib o ‘rnashishni, bu erda rus koloniyasini tashkil etishni va keyin G'arbiy sohil bo'ylab emas, balki Orol dengizining Sharqiy qirg'og'i bo'ylab harakatlanishni taklif qildi. 1836 yilda Perovskiy bosh shtabning ikki ofitseriga (Ivanina va Nikiforovga) Sirdaryo daryosining quyi oqimida 1000 kishiga mo'ljallangan koloniya bilan mustahkamlanish loyihasini tuzishni topshirgan edi. Ammo tez orada Perovskiyning rejalari eski Berg loyihasi foydasiga o'zgardi . Orol dengizining Sharqiy tomoni bo'ylab yo'l 1400 kilometr, g'arbiy tomoni orqali 1320 kilometr masofani nazarda tutgan. Berg ikkinchi yo'lni yanada qulayroq deb tavsiya qildi: unda qalalar qurish uchun ikkita nuqta belgilangan edi: birinchisi, Embacdaryosiga quyiladigan joyda edi

Yakshi va Oq-buloqning ikkinchisi-ikkalasi ham oziq-ovqat va sho‘r suv yo'qligi sababli juda noqulay bo ‘lib qolgandi. General Perovskiy ikkinchi yo'lni tanladi.

Asosiy to'siq qishki dashtning eng og'ir ob-havo sharoiti, qor qoplami, hayvonlarning o'tish qobiliyatining cheklanganligi va yonuvchan materiallarning yo'qligi edi. Rus askarlari o‘zlarning qurol yaroqlarining ustunligiga ishongan holda hushyorlikni yo'qotishdi. Lekin vaziyatni noqulayligi ko‘p jihatan pand beradi. Bundan tashqari inglizlarning ham aynan shu yili yo‘lga chiqanligi vaziyatni yanada qiyinlashtirdi. Shunisi e'tiborga loyiqki, asosiy kuchlar Orenburgdan chiqib ketishidan bir necha hafta oldin podpolkovnik Danilevskiy (1842 yilda Xivadagi elchixona boshlig‘i bo‘lgan) boshchiligida avangard (362 kishi, shu jumladan 5 ofitser, 4 qurol, 1128 tuya) bilan qor yo'qligi sababli Emba daryosigacha nisbatan bezarar yetib kelgan.

Harbiy harakatning Bosh shtab ofitseri M. I. Ivanin shunday yozgan edi: "Yurishda, ya'ni ot minishda, issiq kiyinish mumkin emas edi yurishga xalaqit qilar edi, shuning uchun yuqa kiyingi bo ‘lishimiz kerak edi. Sovuq bo‘lardi. kechasi, odatda sovuq kuchayganida biz namatni o‘ranib yotardik. namat bilan qoplangan muzlatilgan yerda kigiz kibit ostida uxlar edik. Garchi qo'y terisini o'rab olgan bo'lsak ham, kunduzi kabi sovuq emas edi; odatda biz uyqu paytida oyoq va burun muzlamasligi uchun boshdan-oyoq yopilar edik, lekin tun davomida nafas olganligimiz uchun sochlarimiz va mo'ylovlariga qadar muzlab qolar edi, shuning uchun birinchi g'amxo'rlik o'rnidan turib, bosh va mo'ylovda hosil bo'lgan muzni eritib, qo'y terisiga muzlab yopishib qolgan sochlarni ajratish kerak edi"[10][10]

Ekspeditsiyaning yana bir ishtirokchisi, harbiy shifokor va bo'lajak buyuk rus olimi V. I. oilasi va do'stlariga optimistik ruhda ozgan xatida shunday degan edi: "biz sovuqdan

---

[9] *Гродеков Н. И.* Хивинский поход 1873 года. Действия кавказских отрядов. Издание редакции исторического журнала «Русская старина» / Н. И. Гродеков. СПб., 1883. 345 с.

[10] *Иванин М. И.* Описание Зимнего похода в Хиву в 1839–1840 году. С. 143.

qo'rqmaymiz; biz buni maqtanish uchun emas, balki tajribadan aytamiz; faqat bizga qarang va biz maqtanmasligimizga ishonch hosil qilasiz. Choyshab, tuya junida, kurtkalar va har xil turdagi liboslar, yosh qullarning terisidan tikilgan yuqori ko'ylak yoki kiyik terisidan palto , echki terisidan paxmoq qo'lqoplari va paypoqlari, hamma narsa zaxiralagan va faqat badbaxt qish bizni qayerdan qanday zaxira bilan kelganimizni bilmayapti degan edi. Ammo keyingi xatlarida u yarador va kasallarni borligini, sharoit og'irligi haqida xabar bergan, bu esaekspeditsiyaning ancha qimmatga tushayotganidan dalolat bergan. Zaxirinning ta'kidlashicha askarlar " kasalxonaga" yuborilardi va u erdan uch kundan keyin qabrga olib ketilar edilar. Lager kasalxonalari Embaga boradigan yo'l bo'ylab otryad qorsiz dasht bo'ylab yuradi degan taxmin bilan tashkil etilgan uzun vagonlarda, g'ildiraklarda joylashtirilgan bo‘lgan. Ushbu vagonlar shu qadar sovuq ediki, ular hatto sog'lom askarlarni ham kasal qilardi, ular faqat charchagan oyoqlariga dam berish kasalxonaga "dam olish uchun" borardilar ammo ikki-uch kundan keyin bunday askarlar shamollab, tifoz isitmasini ushlab, halok bo‘lishardi. Qo‘riqchilik xizmatida turgan askarlar turgan joyida muzlab qolardi. Bir kuni boshliqlaridan biri postlarnng birida qo'lida qurol ushlab turgan yarim yotgan askarni ko'radi. U uning oldiga boradi va baland ovoz bilan baqirib, bo'yniga uradi. Askar qorga yiqilib, harakatsiz yotdi. Ma'lum bo'lishicha, u allaqachon muzlatilgan jasad bo‘lgan. Shu va shu kabi voqealar Xivaga uyushtirilgan harbiy harat notog‘rib o‘lganidan dalolat beradi. Vaqt o'tishi bilan gavjum boshlanib shifoxonalar tuyalarning yon tomonlariga osilgan ko'rpa-to'shaklar bilan almashtirildi.

Shunday qilib, Rossiya imperiyasining armiyasining dasht bo'ylab qishki harbiy yurishga tayyor emasligi uning muvaffaqiyatsizligiga olib keldi. Missiyaning muvaffaqiyatsiz bo'lishining sabablari M. I. Ivanin noto'g'ri kiyim, oziq-ovqatning kamligi, sovuqlik va natijada kasallik, dashtning qish sharoitlariga tayyor emasligi (chang'i, chananing yo'qligi), qiyinchiliklar isbotlab berdi.

Bundan tashqari, ishtirokchilar o'z xotiralarida qo'mondonlik tarkibining askarlarga nisbatan e'tiborsizligini, shuningdek, ustunlar boshliqlari o'rtasidagi raqobatbardosh va professional bo'lmagan munosabatlarni qayd etishgan. Masalan, V. A. Perovskiy "o'zini boshliqlariga nisbatan juda g'ayritabiiy munosabatlarga qo'ydi bo‘lgani aytiladi[11][11]

Urush paytida armiya duch kelgan barcha qiyinchiliklarga qo'shimcha ravishda, cho'lda xivaliklar bilan doimiy ravishda harbiy to'qnashuvlar bo'lib turardi. "Xivaliklar to'dasi tunda kolonnaga, ya'ni mayor Simbuxinga odamlarning qayg'uli ahvolidan foydalanib keladi omon qolgan tuyalar podasini qaytarib olib, ularni leytenant Yerofeyev kolonnasidan ajratib, dashtga haydab yuborishardi"

1839 yil 30 dekabrda Oq - buloq qal‘asi yonida og'ir jang bo'lib o'tadi. Urush qatnashchisi E. M. Kosyrevning ma’lumotlariga ko'ra, 3 000 kishidan iborat Xiva kavaleriyasi janubi-g'arbdan yaqinlashib, 399 kishi, ulardan 164 nafari kasal bo'lgan rus askarlariga hujumga o‘tadi. Birinchi hujum muvaffaqiyatsiz bo'ldi, chunki rus qo'shinlari artilleriyada ustunlikka ega edilar. Ko'p o'tmay, xivaliklar yana bir nechta Oq - buloq qal‘asi g'arbida tomonida otlar va tuyalar uchun tayyorlangan pichanni yoqishga harakat qilishadi. Qo'shinlar bu urinishni to'xtatdi va xivaliklar sharqdan istehkomga hujum qilishadi. Yangi qurollar qo'llanilgandan so'ng Xiva qo'shinlari orqaga chekinishdi. Bu vaqtda Oq - Buloqga rus armiyasining asosiy qismlari yaqinlashayotgan edi, ularga qarshi xivaliklar oldinga siljishdi.

Oq-buloqdan 20 kilometr uzoqlikda rus qo'shinlari yarim doira shaklida vagonlar qurib, barrikadalar qurdilar, ularning orqasida yashirinadilar. Kun davomida xivaliklar

[11] *Захарьин И. Н.* Граф В. А. Перовский и его зимний поход в Хиву. С. 97.

barrikadalarga bir necha bor hujum qilishadi, ammo muvaffaqiyatsiz bo'lib chiqdi. 1839 yil 31 dekabrdan 1840 yil 1 yanvarga o'tar kechasi otdan tushgan xivaliklar istehkomlar tomon sudralib o'tishga harakat qilishdi. Shu bilan birga, xivaliklar Rossiya barrikadalari va vagonlaridan 100 metr uzoqlikda xandaq qazishib loy va qordan qoplamalar qurishdi, u yerdan ertalab 69 rus qo'shinlari o'q otishni boshladilar. Askarlar tuyalar bilan yashirinib, Xivaliklarga hujum qilib, dushmanni quvib chiqarishdi. O'z navbatida, xivaliklar Rossiya barrikadalariga hujumni boshladilar. Ular o'zlarini dushman olovidan himoya qilib, hayvonlarni haydab chiqarishdi. Kolonnalar qo'mondoni leytenant Yerofeyev qo'shinlarga chekinib ketishni buyurdi. Xivaliklar barrikadalarga yaqinlashishi bilanoq, rus qo'shinlari ularga yon tomondan o'q uzdilar va xivaliklar orqaga chekindilar.

Faol jangovar harakatlardan so'ng, rus armiyasi uchun yana bir muammo qirg'izlarning o'z ishlarini bajarishni va musulmon dindorlariga qarshi kurashgan ruslar bilan hamkorlik qilishni istamasligi bo‘lgan. Shunday qilib, Oq-buloqdagi to'qnashuvlardan so'ng V. A. Perovskiy yurishni davom ettirishni istamadi.

1 fevral kuni qo'shinlarga murojaat qildi: "o'rtoqlar! Uch oy o'tgach, biz imperatorning buyrug'i bilan yolga chiqdik. Deyarli uch oy ketma-ket biz g'oyat qiyin qiyinchiliklar bilan kurashdik, g'ayrioddiy qattiq qishda bo'ronlardan va o'tib bo'lmaydigan, misli ko'rilmagan qorlardan duch keladigan to'siqlarni yengib o'tdik, bizning yo'limizni va barcha ozuqalarni to'ldirdik. Agar biz uning barcha ahamiyatsizligini ko'rsatgan to'qnashuv haqida gapirmasak, dushman bilan uchrashish uchun quvonch ham yo'q edi. O'tkazilgan barcha ishlarga qaramay, otlar , bizning zaxiralarimiz ko‘p edi.

Ekspeditsiya bu bizni o'zgartirdi: tuyalarning katta qismi allaqachon vafot etgan va biz Ekspeditsiya qolgan qismi uchun zarur bo'lgan oziq-ovqat mahsulotlarini ko'tarish imkoniyatidan mahrum bo'ldik. Bizni kutayotgan g'alabadan voz kechish qanchalik og'riqli bo'lsa ham, biz bu safar o'z chegaralarimizga qaytishimiz kerak. U erda biz imperator suverenning yangi buyruqlarini kutamiz; boshqa safar biz baxtliroq bo'lamiz. Barchangizga tinimsiz tirishqoqlik, tayyorlik va yaxshi niyat uchun barcha qiyinchiliklarga dosh berganingiz uchun minnatdorchilik bildiraman; eng rahmdil suveren va otamiz hamma narsani bilib oladi"

Shunday qilib, yurish 1839 yil 24 noyabrdan 1840 yil 8 iyungacha davom etdi, ammo haddan tashqari o'ziga ishonch va ob-havo sharoitlariga tayyor emasligi sababli qo'shinlar Xivaga etib bormasdan orqaga qaytishdi. Yo'qotishlar 1054 kishini tashkil qildi, 604 askar kasalligiga chalingan, ularning aksariyati Orenburgdagi gospitalda vafot etgan.

1840 yil fevralda, rus qo'shinlari Orenburgga qaytayotganda, ingliz josuslari Abbot va Shekspir Xivaga etib kelishadi. Bir necha oy davomida ular xonni V.A.Perovskiyning ultimatum talablarini bajarishga va rus mahbuslarining ko'pini ozod qilishga kondirmoqchi bo`ldi, bu nafaqat Xiva, balki inglizlar uchun ham foydali emas edi. Muzokaralar muvaffaqiyatli yakunlandi va 1840 yil 19-iyulda mingboshin Allaqulixon Xivaliklarga ruslarni talon-taroj qilish va qo'lga olishni taqiqlovchi farmon chiqardi. Bundan tashqari, Xiva xoni asirga olingan rus zobitini Rossiyaga yubordi va "bundan buyon imperator Suverenining barcha talablarini bajarishga tayyorligini e'lon qildi, buning isboti sifatida u o'z mulkidagi barcha rus qullarini ozod qilib, ularga kerakli pul nafaqasini berdi va o'z elchisi bilan yubordi (Shekspir. A. K.)

Rossiyada hibsga olingan Xiva savdogarlarini ozod qilish, ularga asir olingan tovarlarni qaytarish, kambag'allarga Vatanga borish uchun zarur bo'lgan nafaqani berish va Xiva bilan to'xtatilgan savdo aloqalarini tiklashga ruxsat berish to'g'risida xat yozgan.

Bir oy o'tgach, Xivadan rus asirlari bilan karvon 416 kishidan iborat bo'lib, yangi Aleksandr istehkomiga etib keldi, u erdan Guryev dengiz orqali jo'nab ketadi va keyin ularni Orenburgna 72 kishi kuzatib qo'ygan. Xiva mahbuslarining materiallari noyob

manba bo'lib, tadqiqotchilarga mahbusning o'rtacha portretini, uni qo'lga olish shartlarini, mazmunini, shuningdek, ularning ijtimoiy mavqeyi va ijtimoiy mavqeyini ko'rsatadi. So'rovnomada jami 16 dona savol mavjud bo'lib, ular ikkala standart umumiy turni o'z ichiga oladi: familiya / ism, yosh, unvon, Vatani, turmush qurgan yoki turmush qurmagan, bolalar soni va ularning ismlari – va aniqroq, to'g'ridan-to'g'ri asirlikka tegishli va tadqiqotchi uchun eng qiziqarli. Bu asirlikning vaqti, joyi va sharoitlari, darhol Xivaga olib ketilganmi, Xivada kim yashagan, ozodlik sharoitlari, Xivada hali ham asirlar qolganmi va ularning ismi nima, Xivada turmush qurganmi yoki farzand ko'rganmi degan savollar bor edi.

Shunday qilib, 1839-1840 yillardagi Xiva ekspeditsiyasi, Xiva asirligidan Rossiya fuqarolarining 1/3 qismini ozod qilganiga qaramay, Rossiya imperiyasining Markaziy Osiyodagi eng muhim muvaffaqiyatsizliklaridan biri bo'ldi. Xiva frontidagi muvaffaqiyatsizlik va rus-ingliz qarama-qarshiliklarining kuchayishi Rossiya hukumatini Osiyo yo'nalishida alternativa izlashga va Buxoro va Qo'qon bilan munosabatlarni o'rnatishga majbur qildi. Buyuk Britaniya, Rossiya hukumatining Hindistonga qiziqmasligi haqidagi ishontirishlariga qaramay, mintaqaga yanada ko'proq qiziqish bildirdi. 1839 yildan keyin Xivaga yuborilgan Rossiya missiyalari va diplomatik elchixonalari Angliyaning mintaqadagi siyosatiga qarshi chiqish sharoitida shakllandi. Xiva 1853-1873 yillarda Rossiyaning Markaziy Osiyodagi ekspansiya siyosatining asosiy nuqtasiga aylandi

Adabiyotlar:

1. Захарьин И.Н. Граф В. А. Перовский и его зимний поход в Хиву. СПб., 1901. С. 90.
2. Morrison A.S. Twin Imperial disasters. The invasions of Khiva and Afghanistan in the Russian andBritish official mind, 1839–1842 // Modern Asian Studies. 2014. Vol. 48. № 1. P. 277.
3. Morrison A. S. Twin Imperial disasters. The invasions of Khiva and Afghanistan in the Russian andBritish official mind, 1839–1842. P. 253–300
4. Мирза Абд ал-Азиз Сами. Тарих-и салатин-и мангитийа (История мангытских государей) / Мирза Абд ал-Азиз Сами ; пер., введ. и примеч. Л. М. Епифанцевой. М., 1962. 445 с.
5. Косырев Е. М. Поход в Хиву в 1839 г. (Из записок участника) // Ист. вестник. 1898. № 8.С. 538–545
6. Иванин М. И. Описание Зимнего похода в Хиву в 1839–1840 году. С. 143.
7. Путешествие в Туркмению и Хиву в 1819 и 1820 годах, гвардейского Генерального Штаба капитана Николая Муравьева, посланного в сии страны для переговоров. М., 1822. 182 с.
8. Терентьев М. Хивинские походы русской армии. С. 11.
9. Гродеков Н. И. Хивинский поход 1873 года. Действия кавказских отрядов. Издание редакции исторического журнала «Русская старина» / Н. И. Гродеков. СПб., 1883. 345 с.
10. Иванин М. И. Описание Зимнего похода в Хиву в 1839–1840 году. С. 143.